

MODERNYBĖ PRIEŠ KLASIKINĘ SENOVĘ

Nedideliame Jonathano Swifto kūrinyje „Knygų mūšis“¹ vaizduojamas dviejų Vakarų civilizacijos dinamiką sąlygojančių mąstymų – klasikinės senovės ir modernybės – susikirtimas. Swiftas – bene vienintelis didis moderniosios epochos rašytojas (menininkas, ne filosofas), giliai suvokęs paradigminę minėto konflikto reikšmę ir paskatas. Swiftas nėra nešališkas šio mąstymų stilių susidūrimo stebėtojas: moderniosios ir klasikinės minties tradicijų konflikte jis sąmoningai renkasi pastarosios ginamą reikalą. Kaip ir „Guliverio kelionės“, „Knygų mūšis“ – negailestinga satyra, nukreipta prieš moderniojo mąstymo, aprėpiančio ir meną, ir mokslą, ir politiką prielaidas. „Knygų mūšyje“ Swifto aprašomo konflikto herojai – senovės ir modernybės mąstytojai, mokslininkai, rašytojai. Kultūra ir politikos suvokimas Swifto apsakyme neatsiejami, kaip jiems ir dera būti klasikinės tradicijos požiūriu. Jau pirmuose apsakymo puslapiuose netiesiogiai pašiepiami modernieji politikos filosofai, triuškinę klasikinę tradiciją: Thomas Hobbesas ir Francis Baconas².

Konflikto užuomazga – modernybės žmonių, gyvenusių vienoje iš Parnaso viršūnių, nepasitenkinimas savo padėtimi – mat senovės žmonės gyveno aukščiau už juos. Konfliktas kyla dėl to, kad savo žemesnį statusą pakelti užsimanę modernybė ultimatyviai reikalauja iš klasikų apsikeisti vietomis arba leisti nukasti jų užimamą viršūnę iki modernybę tenkinsiančio lygmens. Klasikai tokiu reikalavimu pasipiktina ir pasiūlo modernistams, užuot mėginus pažeminti senovės žmones, pasistengti išskelti savąją viršūnę aukščiau, jei tik sugebės. Šie atsisako, ir prasideda knygų mūšis.

Svarbus apsakymo epizodas – ginčas tarp modernųjų mąstysenos ir gyvensenos stilių simbolizuojančio voro, įsikūrusio karą pradėjusių knygų bibliotekoje, ir kai kurias

¹ Swift, Jonathan. *The Battle of the Books*. A Full and True Account of the Battel Fought last Friday, Between the Ancient and the Modern Books in St. James's Library. Ed. By Jack Lynch. Prieiga per internetą: <<http://newark.rutgers.edu/~jlynch/Texts/battle.html>>.

² Hobbeso „visų karo prieš visus“ implikacijos ir Bacono „modernybės paradoksas“: antiquitas sæculi juvenus mundi.

klasikinės minties ypatybes išreiškiančios bitės. Swiftas atmeta progresyvizmo implikuojamą paradoksą, pagal kurį senovė iš tikro tėra naivi žmonijos jaunystė, anksčiau nesusidūrusi su „pažangios“, neva brandesnės („senesnės“ už senovę) ir dėl to pranašesnės modernybės išmintimi. Swiftas leidžia suprasti, kad voras ir bitė seniai vienas kitą pažįsta: voras nėra aukštesnė „subrendusios“, „padariusios pažangą“ bitės vystymosi pakopa. Kitaip tariant, senovė jau savo laikais buvo susidūrusi su tuo mąstymo stiliumi, kuriuo modernybė didžiuojasi kaip senovei esą nežinomais proto ir pažangos pasiekimais, naujovėmis, apie kurias senovės žmonės esą nei girdėti, nei galvoti dar negalėjo. Modernybė, arba voras, yra pirmiausia kultūrinis, o ne chronologinis reiškinys, senovei buvęs žinomas kaip raidos galimybė, kurią ji sąmoningai – Swifto požiūriu, pagrįstai ir pelnytai – atmetė.

Voras – geras architektas ir matematikas, turintis vartotojišką ir pragmatišką požiūrį į gyvenimą. Tačiau jo veikla pražūtinga grožiui ir geram skoniui. Užsisklendęs savo gyvybinių procesų padarinių užterštame pasaulėlyje, jis mėgaujasi jo tariamais pranašumais. Voras didžiuojasi galįs visą reikiamą medžiagą savo veiklai rasti savyje, kurti iš savęs, kad ir iš virškinamojo trakto, intelektualiai niekam neįsiskolindamas. Bitė klausia: „Kuri būtybė kilnesnė – ar ta, kuri, tingiai stebėdama keturių colių erdvę po savo nosimi, pasipūtusi ir visiškai pasinėrusi į save, viską verčia atmatomis ir nuodais, negamindama nieko, išskyrus musių nuodus ir voratinklį, ar ta, kuri, keliaudama po neaprėpiamus tolius, per savo nepailstamas paieškas, būdama stropi, sveiko proto ir mokėdama atpažinti dalykų esmę, parneša į namus medų ir vašką?“ Voro ir bitės ginčą girdėjęs beprasidedančio knygu mūšio dalyvis Ezopas jį komentuoja taip: „Mes, senovės žmonės, kaip ir bitė, laikome savasties dalimi tik savo sparnus ir balsą, savo skrydį ir kalbą. Visa kita, ką turime, įgyta sunkių pastangų dėka, apžiūrint visas gamtos kerteles; skirtumas tas, kad vietoj nešvarumų ir nuodų mes mieliau pripildome savo avilius medumi ir vašku, ir taip apdovanojame žmoniją dviem lobiais: saldumu ir grožiu.“

Swifto apsakymas leidžia užčiuopti svarbias klasikinio požiūrio į kultūrą ir politiką ypatybes bei suvokti, kuo šis požiūris iš esmės skiriasi nuo vyraujančių modernybės ir šių dienų tendencijų. Pirma, akivaizdu, kad ir Swiftas, ir klasikinė tradicija teigia kultūros ir politinio mąstymo – kurio aukščiausias gebėjimas, kaip ir sielai, yra išmintis – vienovę. Kultūra čia suvokiama kaip erdvė, kurioje literatūra ir politika proto ir žodžio (bitės skrydžio) pastangomis pajėgios susikalbėti ir veikti išvien. Pakaktų priminti, kad moderniojo politinio mąstymo pradininkas Niccolò Machiavellis buvo ir rašytojas, ir filosofas, ir politikas. Williamo Shakespeare'o literatūros genijus skverbėsi per estetiką į politikos ir filosofijos dalykus, įkūnydamas klasikinį principą, kad grožis yra dėl gėrio ir išminties, o ne atvirksčiai³. Swifto bitės žmonijai dovanojamas saldu-

³ Žr. Alvis, John. *Shakespearean Poetry and Politics // Shakespeare as Political Thinker*. ISI Books: Wilmington, 2000, p. 1–3.

mas ir grožis yra ne tik estetinis, bet ir intelektualinis bendresne prasme, ir filosofinis, ir praktinis: pažinimo būdo, pažinimo tikslų, veiklos prioritetų ir gero gyvenimo sampratos – viso to, dėl ko ginčijamasi su voru, dėl ko kariauja knygos – atžvilgiu.

Antra, Swifto postuluojamas požiūris į klasikinės tradicijos ir modernybės konfliktą, glūdintį Vakarų civilizacijos šerdyje, leidžia pratęsti ir išplėtoti britų rašytojo mintį remiantis ta minties tradicija, kuriai jis atvirai angažavosi. Šios tradicijos tęstinumą politinės filosofijos srityje šiandien realizuoja Leo Strausso ir jo sekėjų, vadinamoji „štrausininkų“ mokykla, skyrusi paties Swifto kūrybai garbingą vietą. Trečia, kultūros ir politikos santykio klausimas, užduodamas modernybės ir klasikinės tradicijos susidūrimo kontekste, numato ir kitą klausimą: kokias permainas šiandien patiria aptariamas santykis bei kokias problemas klasikinės tradicijos požiūriu šitai kelia?

POLITINĖ KULTŪROS ŠERDIS

Stephenas Salkeveris vartoja terminą „kultūra“ kaip Aristotelio *politeia* sąvokos atitikmenį. *Politeia* – tai valstybės (*polis*) forma arba jai būdinga tvarka (*taxis*)⁴. Tai taip pat kultūra kaip asmens ugdymo ir socializacijos erdvė, institucionalizuojama įstatymais, papročiais. Leo Straussas *politeia* sąvokos prasmę perteikia versdamas ją kaip „santvarką“. Strausso žodžiais, gera visuomenė tokia tampa būdama pilietinė ar politinė, tokia, kurioje galima politinė tikraja to žodžio prasme valdžia. Žodis *politeia* kartais verčiamas kaip „konstitucija“, tačiau, pasak Strausso, šis vertimas perdėm legalistinis, o *politeia* nesanti teisinis fenomenas⁵. Klasikai net priešino *politeia* įstatymams: ji fundamentalesnė už juos ir esanti jų šaltinis. Joks įstatymas ir, vadinasi, jokia konstitucija negali būti pirminė politikos tikrėybė, kadangi visi įstatymai galiausiai priklauso nuo žmonių. Savo ruožtu politinę bendruomenę sudarantys žmonės gali tvarkytis įvairiais būdais, ir būtent tas jų pirminis susitvarkymas, galios ir autoriteto paskirstymas politinėje bendruomenėje klasikų vadinamas *politeia*.

Santvarka, anot Strausso, tampa svarbiausia politinės minties tema, kai aiškėja problemiškas ar išvestinis įstatymų pobūdis. Ši sąvoka veikia išreiškia visuomenės gyvenimo būdą nei nusako jos konstituciją. Santvarka yra forma, suteikianti visuomenei tam tikrą „charakterį“, kurį įkūnija vyraujantis gyvenimo būdas ir jį atitinkantis žmogaus tipas. *Politeia* teleologiškai suponuoja, kad socialinis gyvenimas turi tikslą ir yra tvarkomas bei organizuojamas atsižvelgiant į šio tikslo ypatumus bei pripažįstant šiam tikslui tarnaujančių visuomenės narių ir atstovų autoritetą. Visuomenės pobūdis, jos „charakteris“ priklauso nuo to, kas piliečių labiausiai gerbiama ir kuo žavimasi. Būtent nuo to iš esmės priklauso, kokie žmonės tampa autoritetingi. Kiekvienoje

⁴ Salkever, Stephen. *Finding the Mean: Theory and Practice in Aristotelian Political Philosophy*. Princeton University Press, 1990, p. 81.

⁵ Strauss, Leo. *Natural Right and History*. The University of Chicago Press, 1953, p. 136.

visuomenėje – demokratinėje, aristokratinėje, oligarchinėje – tam tikras žmogaus tipas vertinamas kaip autoritetingiausias ir turi lemiamą balsą formuojant santvarką bei nustatant atitinkamas bendrabūvio taisykles. Klasikų požiūriu, politinė santvarka yra pamatinis socialinis fenomenas, kurį fundamentalumu pranoksta nebent prigimties dalykai⁶.

Klasikinė politinė mintis tradiciškai kelia klausimą – kas yra geras pilietis? Atsakymas, kuris gana populiarus šiandien, bet prie kurio klasikinė mintis nesustoja, skelbia, kad geras pilietis yra žmogus, nesavanaudiškai mylintis savo šalį ir jai tarnaujantis nepaisydamas politinių santvarkų kaitos. Kitaip tariant, geras pilietis yra patriotas, besąlygiškai ištikimas savo tėvynei. Tačiau „Politikoje“ Aristotelis tvirtina, kad tokia „gero piliečio“ samprata tėra sąlyginė. Geras Sovietų Sąjungos pilietis taptų blogu piliečiu kurioje nors Vakarų demokratijoje. Lemiamo reikšmė šiuo atžvilgiu atitenka santvarkai, kuriai žmogus moraliai ir politiškai, ne tik teisiškai įsipareigoja.

Santvarkai abejingas patriotizmas yra nevisavertis dėl priežasties, panašios į tą, dėl kurios mylinti motina laimingesnė, kai jos vaikas geras nei kai jis blogas. Ji myli tai, kas yra jos, bet kartu siekia to, kas gera nepaisant kraujo ir klanų ryšio. Tarp meilės tam, kas sava, ir tam, kas gera, politiniame gyvenime, kaip ir privačiame, dažnai atsiranda įtampa ir susikirtimai. Santykis tarp to, kas nuosava, ir to, kas gera, atitinka santykį tarp tėvynės ir santvarkos. Kalbant klasikinės metafizikos kalba, tėvynė arba tauta yra materija, o santvarka – forma, kuri klasikų buvo laikoma svarbesne už materiją. Praktinė šio požiūrio išraiška skelbė, kad gėris yra aukščiau to, kas sava, vadinasi, geriausia santvarka yra aukščiau už politiškai nesąlygojamą meilę tėvynei, kai nebesvarbu, kas ar kaip ją valdo.

Visavertis klasikinis patriotizmas šalia nesąlygiškos meilės tėvynei kaip savam kraštui numato ir pasididžiavimą bei lojalumą santvarkai kaip didžiausiai vertybei. Aristotelio požiūriu, keičiantis santvarkai, valstybė neišlieka ta pati kaip buvusi. Kitaip tariant, santvarka yra tai, kas esmiškai suteikia valstybei jos politinį tapatumą⁷. Tiek, kiek patriotas yra geras pilietis, jis negali būti lojalus ir demokratijai, ir oligarchijai, ir tironijai. Pilietiškumas atsiskleidžia tik per aktyvų santykį su ta santvarka, kuriai įsipareigojama. Klasikinis patriotizmas – tai ne tik meilė savo kraštui, bet ir *pilietišku*mas, grindžiamas pamatine prielaida, kad *politeia* yra politinė kultūros, tėvynės šerdis, kurią, be kita ko, sudaro protu suvokiami ir idėjiškai ginami principai.

Tarp modernių valstybių pilietinį patriotizmą pirmoji įgyvendino JAV. Šis patriotizmas matyti ir revoliucijos laikų Prancūzijoje, ir XVIII a. Abiejų Tautų Respublikoje. Jis neatsiejamas nuo tautos politinės egzistencijos pirmenybės, respublikoniškos teisingumo ir laisvės sampratos, politinių įsitikinimų ir dorybių svarbos bei protingojo žmogaus sielos prado vaidmens. Antai 1791 m. gegužės 3 d. Žečpospolitos Konstitu-

⁶ Ibid, p. 137.

⁷ Aristotelis. *Politika*, III, 1276b.

cija skelbė, kad politinė tautos egzistencija brangintina labiau už gyvybę ir asmeninę laimę, o Konstitucija priimama dėl *bendrojo gėrio* ir *laisvės* įtvirtinimo nepaisant kliūčių, kurios „gali sukelti mumyse aistras“⁸. Tad galime skirti dvi patriotizmo tendencijas: meilę, emocinį prierašumą tėvynei kaip tam, kas sava, ką šiandien vadintume tautine kultūra, ir protingą atsidavimą tėvynei kaip tam, kas teisinga ir gera politiškai, kas ugdo dorybę ir gina dorybių dvasia gyvuojančią politinę tvarką.

Dvi sampratos neretai susikerta praktiškai – tai matyti kad ir pilietinių karų pavyzdžiuose. Per pilietinį karą JAV garsusis pietiečių generolas Robertas Lee gynė Konfederacijos reikalą, nes svarbiausia jam buvo meilė gimtajai valstijai – Virdžinijai. Savo ruožtu kitas garsus pietietis – George’as Thomasas – stjo šiauriečių pusėn, nes už savą valstiją jam buvo svarbiau teisingumo principai. Už juos, o ne už Šiaurę kaip savą kraštą ir ne už meilę „sava“ Amerikai su vergove, kovojo ir prezidentas Abrahamas Lincolnas. Patriotizmas gali būti ir išmintingas, ir aklas – akstinamas širdies, bet ne proto. Išmintingas patriotizmas neneigia širdies motyvų, bet juos, klasikiniu požiūriu, valdo, kaip protingoji sielos dalis turi valdyti jausmingąją dalį. Kaip sakė Lincolnas savo pagiriamajame žodyje Henry’ui Clay’ui, šis buvo patriotas, kuris „mylėjo savo šalį iš dalies todėl, kad tai jo šalis, bet pirmiausia todėl, kad tai laisva šalis; ir jis viską darė dėl jos pažangos, klestėjimo ir šlovės žmogaus laisvės, teisės ir prigimties vardan“⁹.

Moderni kultūra nuo klasikinės šiandien pirmiausia skiriasi tuo, kad jos samprata radikaliai depolitizuota¹⁰. *Politeia* – valstybės siela – efektyviai pašalinama iš kultūros erdvės. Ši nuostata projektuojama ir į praeitį. Anot Allano Bloomo, mus šiandien domina pirmiausia graikų estetika, o ne Atėnų politika. Periklio laidotuvių kalba suvokiama kaip archetipinė graikų kultūros išraiška, kaip puikus atėniečių meilės grožiui ir išminčiai pavyzdys. Tokia interpretacija iškraipo reikalo esmę – ji, pasak Bloomo, išnyra iš mūsų laikui būdingų kultūrinių prietarų, užgožiančių politinio mąstymo perspektyvą: manoma, jog politika esanti natūraliai subordinuota kultūrai. Tačiau klasikiniai pavyzdžiai kaip tik neigia tokį kultūros ir politikos santykį. Šiuo atžvilgiu sunku nepaisyti pavaizdžios aplinkybės – senovės graikai išvis neturėjo žodžio, atitinkančio terminą „kultūra“. Periklio laidotuvių kalba – įspūdingiausias istorinis Atėnų ir atėniečių dvasios liudijimas – apeliuoja į meilę tėvynei, kurios esmė – ištikimybė jos politinei santvarkai, o ne reginių, architektūros, dailės ar viso to, į ką šiandien nurodoma kaip į senovės graikų kultūrą, estetinę vertę¹¹. Tik depolitizuota mūsų dienų kultūrininko žiūra iškraipo šį santykį, paversdama graikų polį muziejaus eksponatu, priskirtinu depolitizuotos kultūros paveldui. „Iš tikro Periklis nesako apie dievus, po-

⁸ 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 13.

⁹ Berns, Walter. *Making Patriots*. The University of Chicago Press, 2001, p. 82.

¹⁰ Kultūros ideologizavimas totalitarinėse valstybėse čia nesvarstomas, nes jos pamina kertinius respublikoniškos politikos principus – teisingumo, laisvės ir „bendro reikalo“. Kitaip tariant, kultūra tokiais atvejais subordinuojama ne politikai apskritai, o vienam režimui, atimančiam iš visuomenės galimybę politika laisvai užsiimti ir, vadinas, savaip atliekančiam kultūros depolitizacijos funkciją.

¹¹ Bloom, Allan. *Commerce and „Culture“ // Giants and Dwarfs*. New York: Simon and Schuster, 1990, p. 280.

eziją, istoriją, skulptūrą ar filosofiją nieko tokio, ką mes įsivaizduojame. Jis šlovina Atėnų santvarką ir mato grožį valstybės politiniuose laimėjimuose...“¹². Periklo kalboje atėniečiai pirmiausia yra politiniai didvyriai, o jų menai suvokiami kaip šio politinio heroizmo atspindžiai ir papuošalai.

Kaip sako Bloomas, modernioji kultūros samprata daugeliui atrodo kažin kaip „nurodanti į „aukštesnius“ dalykus, „dvasingumą“, su šiomis sąvokomis dalydamasi joms būdingą miglotumą ir neturiningumą“. Jo žodžiais, „kultūros“ sąvokos dabartinis vartojimas susijęs su „instinktyvaus rūpinimosi savo šalies reikalais pakeitimu dirbtiniais prisirišimais ir pavojingo neįsitraukimo tikrajai politikai skatinimu“¹³. Šis neįsitraukimas politikai gali būti nesunkiai susekamas ir šių dienų Lietuvos intelektualiniame gyvenime, kur jau, regis, tapo įprasta ignoruoti politinės filosofijos klausimus. Politinės filosofijos, lyginant su kultūros arba religijos filosofija, čia tradiciškai būta daug mažiau nei mažai. Į tai atkreipia dėmesį Alvydas Jokubaitis, pasak kurio, kultūrinė veikla Lietuvoje buvo vertinama labiau už politinę dėl XIX a. tautinio atgimimo ypatumų ir dėl savarankiško politinio gyvenimo tradicijos nebuvimo¹⁴. „Vietoj įprastinės subordinacijos moralės filosofijai, politinių dalykų apmąstymus mūsų autoriai subordinuodavo dar keliais aukštais – kultūros filosofijai, istorijos filosofijai, religijos filosofijai.“¹⁵

Šių dienų kultūrininkas pretenduoja ir į moralinį, ir į intelektualinį politikos dėmenį, estetizuodamas juos abu ir versdamas matyti kultūrą ten, kur pirmiausia yra politinės minties ir dorybių sklaidos erdvė. Šią išvadą Lietuvos atveju iš dalies patvirtina ir kai kurie tautinės kultūrinės tapatybės idėjų bei stereotipų tyrimai. Sovietinių ir posovietinių kultūrininkų pastangomis, kaip teigia Nerija Putinaitė, „pati „Lietuva“ ir lietuviškumas tapo kultūros kūrinium, kurį reikia eksponuoti, saugoti ir gėrėtis“¹⁶. Mūsų laikų kultūrininkų ideologiniuose tautinio išskirtinumo projektuose nėra „nė ženklo savęs apribojimo ar askezės dėl kitų gerovės <...>, nesama bendrojo gėrio idėjos...“¹⁷; kitaip tariant, nėra normatyvinių politikos pagrindų. Tokios tendencijos, anot Putinaitės, „skatina klausti, kaip atrodytų pasaulis, iš kurio būtų atimtas politiškumas...“¹⁸

Į šį klausimą neseniai atsakyta retoriniu klausimu garsios Lietuvos literatūrologės pamąstymuose apie meno ir politikos santykį: „Ar menas svarbus visuomenei?“ Trokštamasis atsakymas turi skelbti, jog, žinoma, taip, svarbus; tačiau šį atsakymą netikėtai papildė loginė implikacija, kad jei menas svarbus, vadinasi, negalime jam taikyti poli-

¹² Bloom, Allan. *The Closing of the American Mind. How Higher Education has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. New York: Simon and Schuster, 1987, p. 188.

¹³ Bloom, A. Op. cit., p. 277.

¹⁴ Jokubaitis, Alvydas. *Trys politikos aspektai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 7–8. Taip pat žr. Jokubaitis, A. *Postmodernizmas ir konservatizmas*. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, p. 83–84.

¹⁵ Jokubaitis A. *Postmodernizmas ir konservatizmas*, p. 84.

¹⁶ Putinaitė, Nerija. *Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškos tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius: Aidai, 2004, p. 158.

¹⁷ Ibid., p. 200.

¹⁸ Ibid., p. 194.

tinio mąstymo apie kultūrą kriterijų. Net ir tada, kai kalbame apie politines idėjas literatūroje bei politinę menininkų tarnystę. Tai tipiškas pavyzdys šiuolaikinio galvojimo, kad menas yra kultūra, politika nėra menas, vadinasi, politiniam mąstymui kultūros baruose ne vieta. Taip iš kultūros erdvės ujama ir estetiniam vertinimui subordinuojama ne tik pilietiškumą kaip *praxis* grindžianti etinių ir politinių kultūros reikšmių visuma, bet ir politinė filosofija. *Politeia* tokiu būdu atskiriama nuo kultūros. Klasikinės tradicijos požiūriu, ši politikai meno mesta anatema būtų kone tas pats, kas Vatikano ir visos teologijos atskyrimas nuo Katalikų Bažnyčios.

LAISVALAIKIO PROBLEMA

Klasikai kritikavo demokratiją, nes laikė žmogaus ir, vadinasi, visuomenės gyvenimo tikslu ne jos pamatinį principą – laisvę, o dorybę. Laisvė kaip tikslas yra dviprasmė, kadangi leidžia rinktis ir gėrį, ir blogį. Dorybė savo ruožtu pasiekama per ugdymą, formuojant charakterį, įpročius, o tai reikalauja, kad ir vaikai, ir tėvai turėtų užtekstinai laisvalaikio. Laisvalaikis neįmanomas be tam tikro medžiaginės gerovės lygio. Visais laikais tas lygis daugumai žmonių buvo nepasiekiamas, tad jie dorybei ugdyti reikalingo laisvalaikio tiesiog neturėdavo. Todėl, klasikiniu požiūriu, daugumos valdžia, arba demokratija, būtų neišprususių žmonių, analfabetų valdžia. Sveikas protas tokiame santvarkos siekiniui prieštaravo.

Remiantis Aristotelium, gyvenimas dalijamas į darbą ir laisvalaikį, karą ir taiką, o žmonės vienais savo veiksmais siekia naudos, kitais – kilnių bei gražių dalykų. Karas yra dėl taikos, darbas – dėl laisvalaikio, būtini ir naudingi dalykai – dėl kilnių ir gražių¹⁹. Svarbus bendruomenės tikslas, anot Aristotelio, yra teisingai suvokiamas ir leidžiamas laisvalaikis. Aristotelis „perkelia geriausios santvarkos akcentą iš dorybinę praktinę veiklos į teisingai suvokiamą laisvalaikį, kas atitinka, jo teigimu, teorinės dorybės pirmumą prieš praktinę“²⁰. Trumpai tariant, klasikinė filosofija teikia pirmenybę kultūriniam poilsiui prieš naudingą darbą. Prasmingas laisvalaikis, anot Aristotelio, mums teikia didžiausią laimę; atsisakome jo dėl darbo tik tam, kad ir vėl galėtume po to laisvai leisti laiką²¹. Laisvalaikio kultivavimas yra kelias aukščiausiai vertinamo laiko leidimo būdo – filosofijos link; geriausio – filosofinio – gyvenimo pusiaukelė, nors dar ne pati filosofija.

Aristotelis skiria tinkamą – rimtą laisvo laiko leidimo būdą (*diagōgē*) nuo paprasto poilsio, žaidimo ar, kaip sakytume, relaksacijos²². Rimtas laisvalaikis – tai laiko leidimo

¹⁹ Aristotelis. *Politika*, VII, 1333a.

²⁰ Barlett, Robert. The „Realism“ of Classical Political Science // *American Journal of Political Science*, May 1994, vol. 38, issue 2, p. 393.

²¹ Aristotelis. *Nikomacho etika*, X, 1177b.

²² Lord, Carnes. *Education and Culture in the Political Thought of Aristotle*. Cornell University Press, 1982, p. 57.

būdas „kultyvuoiant mąstymą taip, kad tai kartu yra ir malonu, ir rimta, ir kilnu, kas savo ruožtu gali būti sąlygiškai vadinama „kultūra“²³. Taigi šalia politinės kultūros – *politeia* – galime kalbėti apie laisvalaikio kultūrą – *diagōgē*. Nors geriausias gyvenimo būdas esant geriausiai santvarkai įmanomas daugumai žmonių ne teoriniu, spekuliatyviu, o veikiau politiniu lygmeniu, tačiau – maksimaliai priartintu prie intelekto dorybių pirmumo paisančio gyvenimo būdo. Tai būtų pirmiausia muzikai ir poezijai skirtas laisvalaikis.

Prie dorybių, reikalingų rimtam laisvalaikiui, Aristotelis priskiria tai, ką jis vadina „filosofijos dorybe“²⁴. „Filosofijos dorybė“ šiuo požiūriu turi dvi reikšmes: arba tai – teorinis filosofinis mąstymas tikraja to žodžio prasme, arba – bendresnio pobūdžio *virtus intellectualis*; tai, kas šiandien taip pat gali būti vadinama „kultūra“ ar „kultūringumu“²⁵. Ši dorybė būdinga žmonėms, kuriuos kasikais vadindavo *philomythos* – „kultūros mylėtojai“. Su filosofais juos vienija pagarba ir žavėjimasis kilniais bei gražiais dalykais. Skiria juos tai, kad tikram filosofui būdinga gebėti ir siekti kilti nuo nuomonės prie tiesos ir žinojimo, prigimtinių dalykų išmanymo, o kultūros mylėtojas savo ruožtu išlieka šiapus papročių ir konvencijų²⁶.

Politikoje kultūrai bene svarbiausia dorybė – sielos didybė (*megalopsykhia*), kuri paradoksaliai yra ir politinė, ir pranokstanti politikos erdvę, nes didingas žmogus į politinės veiklos teikiamą gerį, įskaitant ir garbę, žiūri šiek tiek iš aukšto. Politikoje toks žmogus dalyvauja veikiau iš pareigos, o ne dėl garbės laurų. Kultūringam žmogui ugdyti būtinas paprotys ir(ar) įprotis, mokymas (*didakhē*) ir kalba (*logos*). Tačiau aristokratiškam, džentelmeniškam gyvenimo būdai (*kalokagathia*) pasiekti vien protingo kalbėjimo, mokymo nepakanka – reikalingas ugdymas brandinant sielą emociškai, ją pratinant kilniai džiaugtis ir pykti bei taip daryti ją giminingą dorybei (*pōs oikeion tēs aretēs*). Meno reikšmė šiuo atžvilgiu atsiskleidžia kaip neatsiejama nuo moralinio – vadinasi, ir politinio – ugdymo. Tiek muzika, tiek poezija svarbios ne tik estetinio ar intelektualinio išprusimo, bet ir etikos bei politikos atžvilgiu – ugdant dorą žmogų ir gerą pilietį.

Menas klasikinės tradicijos požiūriu negali būti griežtai skiriamas nuo viešosios erdvės dalykų: kultūra, *politeia*, yra ta sritis, kurioje jis susipina su politika ir religija. Ir tai, kas vadinama politine teologija, ir moralinė vaizduotė yra esminis šio susipynimo rezultatas ir akstinas. Būtent laisvieji menai ir mokslai, lavinantys vaizduotę, o ne taikomąją nauda grįsti amatai ar įgūdžiai, reikšmingi politinei ir religinei patirčiai. Kaip sakė Benjaminas Disraelis, „utilitarizmas politikoje panašus į unitarizmą religijoje. Abi sistemos ignoruoja vaizduotę, o juk vaizduotė valdo žmoniją.“²⁷ Klasikai

²³ Ibid., p. 180.

²⁴ Aristotelis. *Politika*, VII, 1334b.

²⁵ Lord, C. Op. cit., p. 199.

²⁶ Žr. Platonas. *Valstybė*, VI, 498a–b.

²⁷ Žr. Himmelfarb, Gertrude. *The Moral Imagination*. Chicago: Ivan R. Dee, 2006, p. 92–93.

jokiu būdu nesutiktų, kad vaizduotė turi valdyti politiką, bet akivaizdžiai pripažintų ugdomąjį vaizduotės ir meno vaidmenį politinėje bendruomenėje. Vaidmenį, kuris neįsivaizduojamas be prasmingo laisvalaikio.

Šiandienė viešoji erdvė ir politika menkina ugdomąjį laisvalaikio prasmę, niekina moralinės vaizduotės ir meno vaidmenį aktyviame pilietiniame gyvenime ir ignoruoja klasikinę sielos didybės dorybę. Kultūra kaip *diagōgē* ir *kalokagathia* patiria vertybinę užmarštį. Vargiai beišgirsime formuluojant tokio pobūdžio reikalavimus, kaip *megalopsykhia* ir kultūrinis bei moralinis raštingumas savo politikams ir valdančiajam elitui. Elito atranka šiandien visuotinai grindžiama ne kultūros, o vien žinybinio profesionalumo arba populiarumo kriterijais. Dėmesys prasmingam laisvalaikiui šiuo požiūriu liudytų ne tiek privalumą, kiek trūkumą ir įtartina neloyalumą visai kitokio pobūdžio prioritetus diktuojančiai gyvenimo, skiriamo darbui dėl darbo, sistemai. Darbas ir karjera tampa Swifto voru, kuris gyvena tik iš savęs ir sau. Bitės kalba ir skrydis, jos nešamas saldumas ir grožis niekinami kaip tuščias blaškymasis. Ne darbas prasmingo laisvalaikio dėlei, o relaksacinis laisvalaikis dėl efektyvaus darbo, kurio sėkmė matuojama musėmis, pakliuvusiomis į Swifto voro voratinklį, išreiškia modernųjį santykį tarp naudos ir grožio, tarp gėrio ir būtinybės. Laisvalaikis virsta nuovargio kompensavimu ir nuobodulio išblaškymo priemone, o laimės raginama ieškoti, priešingai Aristotelio mokymui, savitikslio darbo ir karjerizmo pastangomis.

Marksizmo-leninizmo idėja, kad žmogų sukūrė darbas, tapo moderniosios kultūros išmintimi. Šiuo požiūriu geras žmogus – ne profesija, tačiau profesionalas – geras žmogus. Europos civilizacijos klasikinis lopšys – Atėnai – ir krikščionybės lopšys – Jeruzalė – neteikia mums jokie pagrindo taip šlovinti darbą ir menkinti laisvalaikio prasmę. Pagal Šventąjį Raštą darbo poreikis žmogui – veikiau Dievo bausmė už nuodėmę: „Savo veido prakaite tu valgysi duoną, iki nesugrįši į žemę, iš kurios esi paimtas, nes dulkė esi ir dulke vėl virsi.“²⁸ Tačiau šiandien šią bausmę socialiai priimtina ir politiškai korektišką vertina kaip kone didžiausią vertybę. Anot klasikų, darbas – vergo dalis; laisvam piliečiui realizuoti save, įgyti reikiamą išprusimą, kaip šiandien sakytume, turėti tinkamą kultūrinį akiratį, tokią galimybę teikia laisvalaikis. Negali tvarkyti valstybės reikalų žmonės, visą laiką triūsantys „savo veido prakaite“, o laisvalaikį išnaudojantys tik relaksacijai. Klasikiniai autoriai suvokė, kad be deramo kultūrinio išprusimo neįmanoma visavertė politika, kurios kelrodžiai būtų bendrojo gėrio tikslai, o ne egoistiniai medžiaginių poreikių nuolat spaudžiamo ir todėl virš kasdienių privačių rūpesčių nepakylančio žmogaus interesai. Šis suvokimas kertasi su mūsų laiko dvasia.

²⁸ Pr 3, 19.

KLASIKINIO IŠMOKSLINIMO PRASMĖ

Klasikinis išmokslinimas priklauso nuo raštingumo. Nuo visuotinio raštingumo priklauso ir šiuolaikinė demokratija, tapusi, galima sakyti, masinę lygį pasiekusia aristokratija, kai išmokslinimas, kuris klasikų laikais buvo neprieinamas daugumai, tampa jai prieinamas ir kartu politiškai bei kultūriškai įpareigojantis. Mes esame pasmerkti gyventi su knygomis, ir nuo mūsų priklauso, ar leisimės jų kalbinami ir ugdomi. Tačiau gyvenimas trumpas – jo užtenka tik nedidelei literatūrinio mūsų civilizacijos paveldo daliai. Atsirinkti, laikydamiesi klasikinio požiūrio į kultūrą ir išsilavinimą, privalome tai, kas svarbiausia. Klasikinis išmokslinimas pirmiausia yra išsilavinimas į didžiųjų mąstytojų balsą per jų knygas²⁹.

Kad demokratija taptų išprususios daugumos valdžia, modernybė ėmėsi įgyvendinti visuotinio švietimo idėją. Tačiau ši idėja galiausiai nebuvo įgyvendinta taip, kad galėtume sakyti, jog esame valdomi išprususios, aristokratiškos daugumos. Tai, kas šiandien vadinama išsilavinimu, yra ne tiek geriausių būdo savybių, charakterio lavinimas, kiek veikiau apmokymas amato ar techninių įgūdžių treniruotė. Tai pirmiausia aukštojo mokslo problema, – sistemos, kurią šiandien lemia ne tiek Swifto bitė, kiek voras.

Švietimas, klasikiniu požiūriu, turi mokyti dalykų, reikalingų karo ir politikos užsiėmimams, bet svarbiausia – dalykų, susijusių su laisvalaikiu. Ne tik to, kas naudinga, bet ypač to, kas gražu (*ta kala*), yra švietimo (ugdymo) tikslas³⁰. Švietimas turi būti orientuojamas ir į naudingus dalykus, bet pageidautina – ne į tuos, kurie daro besimokantį žemą, niekingą, „mechanišką“ (*banausos*). *Banausos* sąvoka Aristotelio taikoma tiems menams ar mokslams, kurie skirti pinigams uždirbti ir tuo užvaldo bei pažemina protą. Iš naudai skirtų dalykų Aristotelis pataria studijuoti tik tuos, kurie žmogaus neverčia amatininku. Ir nors laisvųjų mokslų (*eleutheriai epistēmai*) perpratinimas nežemina, pernelyg techniškas jų įvaldymas gali būti žalingas³¹. Antai mokymasis groti muzikos instrumentais neskatintinas be išlygų: gero, techniško muzikanto siela gundoma, nes jo įgūdžiai skatina jį tarnauti vulgariai publikai, pataikaujant jos skoniui³². Kai kurių naudingų dalykų reikia mokytis ne dėl jų naudingumo, bet pirmiausia dėl to, kad jie teikia galimybę tolesniam mokymuisi kitais – ne naudos – tikslais. „Ieškoti visur vien naudos mažiausiai tinka laisvam ir didžios sielos žmogui.“³³

Straussas, kalbėdamas apie šiuolaikinės išmokslinimo sistemos ydas, įvardija dvi didžiausias: Aristotelio minimą amatininkiškumą ir kitą – kolektyvistinį konformizmą. Tuo požiūriu, kurio moko mus klasikais besiremiantys šiandieniai komunitarai,

²⁹ Strauss, Leo. *What is Liberal Education? // Liberalism Ancient and Modern*. New York: Basic Books, 1968, p. 3–8.

³⁰ Aristotelis. *Politika*, VII, 1332a.

³¹ *Ibid.*, VIII, 1337b.

³² *Ibid.*, VIII, 1341b.

³³ *Ibid.*, VIII, 1338b.

tai gali atrodyti gana netikėta. Mat komunitarizmo veikiami esame linkę įsivaizduoti bendruomeniškumą kaip panacėją, o blogiu laikome vadinamąjį susvetimėjimą. Tačiau, pasak Strausso, bendruomeniškas polinkis tapatinti dorą žmogų su šauniu vaikinų, geru akademinu ar kitos srities bendražygiu, kuriam taikomas žodis „savas“, yra itin pavojingas. Dorybės, kurias ugdyti yra klasikinio išmokslinimo uždavinys, bręsta ne tiek komunalinės dvasios sąlygomis, kiek vienatvėje. Kai brandinama pirmiausia komunalizmo, bendrystės ir bendramintiškumo dvasia, niekas nebeskatina ugdyti nonkonformistų – žmonių, pasirengusių, reikalui esant, vieniems kovoti už tiesą. Strausso požiūriu, šiuolaikinei demokratijai, persmelktai konformizmo dvasios, privalu grįžti prie klasikinio išmokslinimo: nuo amatininkiško išsilavinimo prie universitetinio, ugdančio kultūringus žmonės, o ne techniškai parengtus arba (ir) intelektualiai arba moraliai vis į aplinkinius besidairančių prisitaikėlių masę.

Kitoniškumas, distancija, atskirtis yra natūralus mąstančio, kuriančio, brandaus ir oraus, ne vien bendraujančio ties priklausomybės nuo „kito“ riba, turinčio polinkį susitapatinti, ekstravertiškai orientuoto į socialinę aplinką ir jai priskiriančio save asmens būvis. Keista, kad žmogaus atskirumo, kitoniškumo jausmas bendruomenininkų šiandien taip vienpusiškai priskiriamas prie anomalijų ir problemų, kurias esą reikia spręsti. Viena pirmų gyvenimo pamokų, kurias išmoksta žmogus, yra savo asmens ribų suvokimas, anapus kurių prasideda nebe „aš“. Be savojo kitoniškumo suvokimo ir pojūčio žmogus prarastų elementarius asmens tapatumo pagrindus bei riboženklius. Jo savasčiai susiliejęs su visuotinumu, visuomene, žmogus, kaip sako Josephas Cropsey'us, nebeturėtų progos pažinti tikros neapykantos, bet kartu dėl tos pačios priežasties jis nepatirtų ir tikros meilės ar bičiulystės – išskyrus apylėkščių meilę sau, neturinčią net aiškaus objekto³⁴.

Bendruomenininkai kartais nepaiso distancijos tarp žmonių paskirties ir prasmės. Jų vizija, kiek sutirštinus, yra lyg šiltas artumo ir organiškumo kisielius, kuriame murkso laimingas, su aplinka patikimai susiliejęs, bet savo asmens orumą, išskirtinumą ir išdidumą lengvai pamirštąs arba prarandąs žmogus. Jaustis vienišam minioje arba lėkštoje draugijoje, tarp supančių stereotipų ir masinio vartojimo nuomonių yra gero skonio ir sveiko mąstymo požymis, o ne problema. Distancija leidžia tvirtai pasakyti „ne“ arba „taip“ neišsiliejant į bendrą klegesį; ji teikia erdvės mąstyti, kalbėti ir elgtis nestumdomam. Distancija – tai garso izoliacija nuo įkyraus šurmulio; tai durys, kurias galima uždaryti prieš besiskverbiančią gatvės ir patvorių „kultūrą“.

Perdėm sureikšmintas bendruomeniškumo savybė skatina apie gerą žmogų galvoti kaip apie „savą“, visur dalyvaujantį, lengvai susikooperuojantį, linkstantį pritarti ir nelinkstantį prieštarauti, mėgstantį draugiškai prisitaikyti. Galbūt ši savybė stiprina aukštosios kultūros reikalavimų sau nekeliančius darbo ir laisvalaikio kolektyvus,

³⁴ Cropsey, Joseph. Response to Alienation from Political Science // *Alienation: Plight of Modern Man?* Ed. W. C. Bier. New York: Fordham University Press, 1972, p. 241–242.

tačiau asmeninių dorybių atžvilgiu ji tėra psichologinio ar vadybinio pobūdžio inkrustacija. Auklėjimas ir ugdymas bendruomeniškumo dvasia gali padėti formuoti „savų“, draugiškų prisitaikėlių grupėms arba(ir) visuomenėms. Konformizmas savo ruožtu yra problema, su kuria kiekvienas turi mokėti kovoti asmeniškai – sugebėti laikytis asmeninių įsitikinimų ir principų bei siekti tiesos (o tai – klasikinio išmokslinimo siekinys) net tada, kai bendruomenė, aplinka, kolektyvas tuos principus pamina ir išduoda; net kai reikalas, už kurį kovojama, pralaimėtas.

Klasikinė tradicija nustato aiškia hierarchiją, pagal kurią filosofija yra aukščiau meno ir politikos, dialektika – virš retorikos, protas – aukščiau vaizduotės ir sentimentų, teorija – aukščiau praktikos. Šioms sritims taikomi skirtingi tikslai ir kriterijai, tačiau tai nereiškia, kad jos yra nesusijusios ir griežtai atskirtos. Maža to, klaskinio išmokslinimo sistemoje jos sudaro skirtingas vienos švietimo grandies pakopas, atribojamas viena nuo kitos dorybių hierarchijos požiūriu ir ugdymo sekos atžvilgiu, bet ne tuo, kad priklauso nesusisiekiantiems ir nesąveikaujantiems kultūrinio – ir *politeia*, ir *diagōgē* prasme – patyrimo modusams.

Antai politinės retorikos menas yra ta sritis, kur klasikinė politinė filosofija daro didelę tiesioginę įtaką valstybės valdymo menui. Klasikai, sėkmingai suvieniję klasikinę respublikonišką politikos praktiką ir teoriją su savo asmeniniais gyvenimais ir karjeromis, buvo didūs retorikos mokytojai: Isokratas, Ksenofontas, Ciceronas. Nors šiandien retorikos menas nepagrįstai suvedamas į manipuliacijų technikas, viešuosius ryšius ir dėl to niekinamas viešojoje erdvėje. Kaip sako Thomas Pangle'as, dėl manipuliatorių piktnaudžiavimo „publikos nepasitikėjimas ir cinizmas lengvai pereina į atmetimą bet kokio mėginimo apeliuoti į sentimentą, aistrą, vaizduotę“³⁵. Tarp nūdienos intelektualų, anot Pangle'o, sparčiai plinta apolitiškas reikalavimas transformuoti politinį ir viešą diskursą iki tokio nešališkumo, racionalumo bei faktiškumo, kuris apskritai netinkamas respublikoniškai viešajai erdvei. Reikalaujami tokių apolitiškų standartų viešajam diskursui, intelektualai racionalizuotojai sukelia papildomų nesuipratimų bei sumaišties ir taip gana sujauktoje šių dienų politikoje.

„Politinio diskurso aplinkybės neišvengiamai yra tokios, kad proto sėkmę užtikrina jo sąjunga su aistra, vaizduote, muzikine gracija – taip pat ir su kalbėjimo taiklumu bei jėga“, – teigia Pangle'as³⁶. Sokratas priskiria retorikai ir poeziją, dramaturgiją, nes kilniausiais ir paveikiausiais savo pavidalais menas atlieka pilietinio ugdymo funkciją. Būtent todėl, anot Pangle'o, poetams, kurių kūryba daro žmonėms stiprų poveikį nuo jaunystės, tenka retorikos meno mokytojų funkcijos ir atsakomybė. Sokratiškosios tradicijos atstovų mokymas apie kilnųjį retorikos meną pripažįsta, kad ne visados politinė retorika būna „kilni“, bet tais atvejais, kai ji būna tokia, savo auditorijai ji daro emocinį poveikį apsieidama be žemo, pataikūniško meilikavimo. „Kilniojo retorikos

³⁵ Pangle, Thomas. *The Ennobling of Democracy*. The John Hopkins University Press, 1992, p. 128.

³⁶ *Ibid.*, p. 129.

meno tikslas veikiau yra kilninti nei patenkinti, blaivinti nei svaiginti.³⁷ Sokratiškasis retorikos menas moko tokių pilietinio bendravimo būdų, kurie žadina populiariąją vaizduotę, suteikia jai kryptį, bet neįplieskia nekontroliuojamos naikinančios aistrų liepsnos.

Pagal sokratiškąją tradiciją, išsilavinimas respublikoniško pilietiškumo dvasia yra klasikinio ugdymo pagrindas. Svarbiausios šio išsilavinimo pakopos – tai įpročių, skonio, troškimų formavimas: kai vaizduotei pateikiami pagarbos ir sektingų pavyzdžių herojai, objektai; kai suformuojamas bendruomeniškas vieno likimo pojūtis; kai diegiamas dėkingumas praeičiai ir atsakomybė prieš ateitį; kai atrandami, išmėginami ir pagerbiami bendro svarstymo ir veikimo, lyderystės ir ištikimybės gebėjimai. Tai viešas pilietinis, moralinis, religinis ugdymas, kurio šerdį sudaro poezija, muzika, šokis, daina ir pasakojimas, drama ir istorija, galiausiai – tikėjimas valstybės dievais. Tai veikiau širdies, o ne proto gabumų ugdymas.

Sokratiškasis klasikinis išmokslinimas savo galutiniais pavidalais, žinoma, turi hierarchiniu atžvilgiu aukštesnius tikslus. Jie priskiriami filosofijos – siaurąja prasme – sričiai, kur išmokslinimas, aprašomas Platono „Valstybės“ septintoje knygoje, vadinamas „dialektika“. Dialektiniam, filosofiniam išmokslinimui pilietinis ir moralinis ugdymas būtinas kaip jo išankstinė sąlyga. Nes klausimas apie tiesą, sudarantis dialektinio mokymo šerdį, turi būti keliamas ant jau suformuoto moralinio įsipareigojimo ir pilietinės atsakomybės pagrindo, liudijančio filosofijai atsiveriančio asmens brandą³⁸. Anot Leonido Donskio, „be proto ir jausmo susilydymo į intelektualinę, politinę ir moralinę jautrumą, gebantį konstruoti alternatyvas ir kritiškai vaizduoti ar apklausinėti socialinę tikrovę, t. y. moralinės vaizduotės, negimtų teorijos“. Jo žodžiais, „moralinė vaizduotė yra tiltas tarp fakto ir vertybės“³⁹, o šie dalykai klasikiniams autoriams, kitaip negu Maxui Weberiui, neatrodė atskirtini ir priešintini.

MODERNIOJI KULTŪRA IR POLITIKA

„Kapitalizmo kultūrinių prieštaravimų“ autorius Danielis Bellas sako esąs kultūrinis konservatorius, nes tikis racionaliais gerų ir blogų meno kūrinio savybių vertinimais; nes, jo manymu, vertinant patirtį, meną ir išsilavinimą, būtina remtis autoritetu. Pasak Bello, kultūra – tai bandymas nuosekliai atsakyti į egzistencinių situacijų keliamus klausimus. Dėl šios priežasties tradicija esanti esminė kultūros gyvybingumui, nes ji primenanti, kaip tokiose pat egzistencinėse situacijose elgėsi mūsų pirmtakai. Suprasti kultūros tradiciją bei sugebėti vertinti meną ar mokymą reikia išmokti, todėl būtina

³⁷ Ibid., p. 130.

³⁸ Ibid., p. 164–165.

³⁹ Donskis, Leonidas. Užmirštasis konservatizmas, arba kokia moralinė vaizduotė konstruoja utopijas ir distopijas? // *Konservatizmo takoskyros*. Sudarė Laučius, V. Vilnius, 2006, p. 66–67.

vadovautis autoritetais. „Autoritetą galima įgyti tik studijuojant, o ne ekstatiškai klejojant“⁴⁰.

Savo ruožtu kultūrinei modernybei būdingas išskirtinis dėmesys saviraiškai, ribų tarp meno ir gyvenimo ištrynimasis, kai impulsyvus veiksmas, o ne refleksija grįstas įsivaizdavimas tampa svarbiausiu kriterijumi. Šiandien kultūrinio pasitenkinimo ir vertinimo matu laikomi individo jausmai ir nuomonės, kurias išreiškiant svarbu ne tai, ar eilėraštis, pjesė, paveikslas yra geras, ar apgaulingai patrauklus, bet tai, „kaip jis *mane* veikia“⁴¹. Kultūrinio vertinimo kriterijumi laikomas originalumo ir nepakartojamumo siekiantis individas. Didžiausią dėmesį kultūrinė modernybė skiria savasčiai ir nepaliaujamiems patirčių ieškojimams. Nuo maksimos „visa, kas žmogiška, man nesvetima“ pereinama prie maksimos „visa, kas nežmogiška, man nesvetima“⁴².

Bello įvardijama autoriteto ir ekstatiško klejimo priešprieša lygiai taip tinka politikai, kaip ir menui. Autoriteto samprata šiandien sėkmingai išgarinama iš kultūros kaip visumos – ir iš politikos, ir iš meno vertinimų. Politikoje autoritetą keičiantį ir be jo apsieinantį populiarumą sąlygoja tie patys veiksniai: dėmesys emociniam poveikiui ir originalumui, savasčiai ir saviraiškai, apeinant racionalius vertinimo kriterijus bei neigiant refleksijos ir tradicijos svarbą. Savo ruožtu „ekstatiškais klejonėmis“ sėkmingai pasinaudojama, žinant, kad nuo tikrovės nutolęs politikų įvaizdis ir nepagrįsti jų rinkėjų lūkesčiai yra daug paveikesni už autoritetą ir atsakingo rinkimosi motyvus.

Galiausiai kultūrinė maksima „visa, kas nežmogiška, man nesvetima“ puikiai prigijo šiuolaikinėje viešojoje erdvėje, įkūnydama liberalizmo ilgai ugdytą mąstyseną, pagal kurią žmogui svarbiausia ne tai, kas jį išskiria iš gyvūnų pasaulio, bet tai, kas su juo subendrina: maitinimasis (vartojimas), kova dėl vietos po saule (konkurencija, karjera), saugumas ir reprodukcija. Mėginimai apeliuoti į aukštesnius standartus pasmerkami kaip nejautrumas „paprastam žmogui“, kuriam nesvetima visų pirma tai, kas nepriaugę iki žmogiškumo. Klasikinė tradicija yra išreiškusi savo požiūrį į šią nuostatą: jausena ir mityba pagrįstas gyvenimas yra būdingas tiek žmogui, tiek jaučiui, ir paprasčiausiai laikytinas gyvulišku⁴³. Žmogų iš gyvūnų išskiria modernizmo sumenkintas protas ir jo teikiama geba skirti gėrį nuo blogio, teisinga nuo neteisinga⁴⁴.

Modernizmui būdinga vaizduoti, kad protas, racionalizmas slopina gyvybingumą. Vakarų kultūroje visuomet būta įtampos tarp racionalumo ir neracionalumo, tarp proto ir valios, proto ir instinkto. Racionalus vertinimas tradiciškai buvo laikomas hierarchiškai aukštesniu, ir tokia tvarka vyravo veik du tūkstantmečius. Modernizmas šią hierarchiją griauja: nuo Hobbeso ir Jeano Jacqueso Rousseau laikų protas kryp-

⁴⁰ Bell, Daniel. *Kapitalizmo kultūriniai prieštaravimai*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 13.

⁴¹ Ibid., p. 15.

⁴² Ibid., p. 21.

⁴³ Aristotelis. *Nikomacho etika*, I, 1098a.

⁴⁴ Aristotelis. *Politika*, I, 1253a.

tingai verstas norų ir aistrų vergu. Tradicinis modernizmas siekia religiją ar moralę pakeisti estetiniu gyvenimo pateisinimu. Postmodernizmas savo ruožtu atveda modernizmo logiką iki kraštutinumų. Kaip sako Bellas, pornokultūra ir popkultūra yra šio proceso padariniai. „Postmodernizmas estetinių gyvenimo pateisinimą visiškai pakeitė instinktu. Tik impulsas ir malonumas yra tikri ir teigia gyvenimą; visa kita – neurozė ir mirtis“⁴⁵. Pramogų moralė šiandien išstūmė gerumo moralę. „Nesilinksminančiam žmogui yra ko savimi susirūpinti: „Kas gi man atsitiko?“⁴⁶ – turėtų vis klausti jis.

Pramogų kultūra įsigali išvien su ją atitinkančia pramoginės kilmės politika. Politikos lyderiai įgyja populiarumą kaip personažai, kurių vaidmuo kuriamas pagal popkultūros diktuojamą ir nuolat „tobulinamą“ scenarijų. Politikų paklausą formuojanti (post)moderni kultūra yra iš esmės depolitizuota, impulsyvi ir instinktyvi, nuvertinanti protą ir nesufabrikuotą žodį, pakeičianti retorikos meną viešųjų ryšių manipuliacijomis ir technika. Ji marginalizuoja kontempliacijos ir idėjų pasaulį, užgožia jį kaleidoskopiniais vaizdais ir jausmingumu. Bellas pažymi, kad šiuolaikinė kultūra yra veikiau vizuali nei spausdinto žodžio. Spaudos leidiniai leidžia žmogui pasirinkti savo ritmą, palieka vietos pokalbiui bandant suprasti teiginį ar apmąstyti įvaizdį. „Spausdintas tekstas ne tik pabrėžia kognityvų ir simbolinių aspektus, bet, svarbiausia, jis taip pat yra būtinas sąvokiniam mąstymui.“⁴⁷ Savo ruožtu vaizdinis tekstas, kinas ar televizija primeta žiūrovui savo ritmą, pabrėžia vaizdus, o ne žodžius, ir skatina dramatinuoti, o ne konceptualizuoti. Televizija, teikdama pirmenybę katastrofoms, nelaimėms, tragedijoms, „kviečia ne apsivalyti ir suprasti, bet skatina sentimentalumą ir sukelia gailėstį, greit išsenkančius jausmus, siūlo pseudodalyvavimo įvykiuose pseudoritualą“⁴⁸.

Kad suvoktume meno kuriamą regimybę, turime, anot Bello, vadovautis transistoriniu grožio kriterijumi, vadinasi, pirmiausia turime nustatyti atstumą tarp objekto ir jo vertintojo. Būtent toks yra senovės graikų požiūris į meną – „kai kultūra laikoma iš esmės kontempliatyvia“⁴⁹. Maža to, klasikinė tradicija skiria menų hierarchijas ir publikos, kaip sakytume šiandien, „kokybę“. Savo ruožtu ultramodernistinis – arba postmodernistinis – kultūrinis sąjūdis tvirtina, kad tokius standartus numatanti meno interpretacija esanti reakcinga. Bello cituojamais Susanos Sontag žodžiais, interpretacija esanti „intelektu kerštas menui“ ir net „intelektu kerštas pasauliui“. Šiuo modernistiniu požiūriu, ir literatūra, ir jos kritika savo „sunkia turinio našta“ apkvaišina mūsų jusles. Imama niekinamai žiūrėti ne tik į proto nevadovaujamoms juslėms sunkiai prieinamą turinį ir jo vertinimo standartus, bet ir į aukštosios bei žemosios (masinės, populiariosios) kultūrų skyrimą. Skirtumas tarp šių kultūrų esąs neva tik masinės ir

⁴⁵ Bell, D. Op. cit., p. 102.

⁴⁶ Ibid., p. 126.

⁴⁷ Ibid., p. 173.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid., p. 191.

vienietinės gamybos skirtumas. Kaip sako Bellas, naujoji kultūrinė pasaulėjauta „išgelbėjo jusles nuo proto“⁵⁰.

Tą patį iš esmės daro ir jusliškumui vergaujanti modernioji politika. Menas, kaip ir politika, susijęs su pasaulėžiūra, pasaulėjauta. Kultūra yra dirva, kurioje gali veistis piktžolės, vienodai kenkiančios ir politiniams, praktiniams, ir dekoratyviniams, „apolitiškiems“, meno augalams. Nepaisant to, kad *politeia* šiandien atsiduria kultūros periferijoje arba net užribyje, kultūrinio mąstymo vienovė lemia tos pačios pasaulėjautos projekcijas ir į meno, ir į politikos sritį. „Mūsų politika yra smulkmeniška, kadangi mes patys esame trivialūs arba, švelniau tariant, skendime niekinguose dalykuose, nesugebame atskirti smulkmenų nuo to, kas svarbu, poreikių nuo norų, faktų nuo fantazijų ir pramogų nuo pareigos“, – teigia Digby'is Andersonas. Jo žodžiais, politikos nuosmukis vyksta pirmiausia dėl pokyčių bendrojoje kultūroje. Anot jo, „mes gyvename sentimentalumo, savęs išteisavimo ir vaikiškumo laikais“⁵¹. Prisimenant, ką Sontag sakė apie intelektą ir meną, galima tą pačią jos mintį pritaikyti ir politikai: išminčiai pirmumą teikiantis politinis mąstymas šiandien dažnai suvokiamas ir niekinamas kaip „intelektų kerštas pasauliui“, „sunkia savo turinio našta“ apkvaišinantis mūsų jusles. Politika šiomis aplinkybėmis sparčiai praranda savo esminius skiriamuosius bruožus, kuriuos apibendrina klasikinė *politeia* samprata, ir palengva nyksta administravimo bei ūkio rutinoje arba ekstatiškose klejonėse, kuriomis niekinami racionalūs vertinimo standartai, protas ir išmintis. Šiuolaikinėms Vakarų demokratijoms, pasak Bello, trūksta *civitas*, skatinančio aukotis visuomenės labai, ir politinės filosofijos, grindžiančios normatyvines visuomenės prioritetų ir įsipareigojimų taisykles⁵².

Posovietinėje Lietuvoje politinio normatyvumo stoka dar akivaizdesnė, o kultūros ir politikos santykis dar sudėtingesnis ir labiau nutolęs nuo klasikinės jo sampratos. Menas ar „liaudies menas“ daug kam sovietmečiu buvo virtęs politinių išgyvenimų sublimacija. Ideologinis teroras ir pilietiškumo slopinimas vertė perkelti patriotinius jausmus į kultūros barus, estetiką, tautinių šokių ir dainų festivalius, „liaudies meną“. Politika buvo suvokiama kaip priespaudos instrumentas; savo ruožtu kultūra, menas buvo sudievinėti, iškelti į stambeldiškų prasmų ir apeigų aukštumas. Po nepriklausomybės atkūrimo politinis gyvenimas atsigavo, tačiau seno mąstymo apie politiką ir kultūrą inercija bemaž nesilpnėjo. Prie sudievintos kultūros tik prisijungė ir ją nustūmė rinkos ekonomikos stabai ir stereotipai, o politika liko, kaip buvusi, vertinimų dugne. Vakarietiško normatyvinio politinio mąstymo tradicijų apskritai neturinčioje visuomenėje, susidūrusioje su atgrasia politikierių konstruota nauja tikrove, greit išvirtinto apolitiški politikos suvokimo stereotipai. Politika paskelbta esanti „nešvari“, nesugebanti pakilti iki kultūros ir meno „moralinio“ lygio, todėl negalinti pretenduoti į žmogaus ir visuomenės gyvenimui prasmę teikiančių veiklos erdvių statusą.

⁵⁰ Ibid., p. 199.

⁵¹ Anderson, Digby. Third Way? No Way // *The Salisbury Review*, Summer 2000, p. 9.

⁵² Bell, D. Op. cit., p. 69.

Swifto knygų mūšis, kuriame klasikiniai autoriai nugalėję, Lietuvos kultūroje apskritai nevyko; galimi jo atgarsiai neveikė vyraujančio politinio mąstymo. Klasikinės senovės ir modernybės konfliktas ir ikisovietinėje, ir posovietinėje Lietuvoje iš esmės liko nepastebėtas. Lietuvos Respublikos prezidento Valdo Adamkaus kvietimas grįžti prie klasikinės politikos sampratos, nuskambėjęs 2005 metais, neturėjo apčiuopiamų rezultatų; net pati mintis nebuvo kaip nors plėtojama. Savo ruožtu Swifto bitės ir voro ginčas Lietuvos atveju vyksta voro – „realizmu paremtos formulės apie politiką kaip kovą dėl galios, įtakos ir medžiaginės gerovės“, anot žymaus lietuvių politologo, – pragmatiškiems žodžiams skambant kur kas garsiau nei kultūros ir etikos reikalavimų politikai neišsizadančios bitės kalba.

Vladimiras Laučius

THE RELATIONSHIP BETWEEN CULTURE AND POLITICS FROM THE
PERSPECTIVE OF THE CLASSICAL TRADITION

Summary

The article focuses on the relationship between culture and politics characteristic of the classical tradition. It points to such aspects of classical thought as *politeia* and *diagōgē*, now being subsumed by the term “culture”. Aristotle distinguished the noble pastime of serious leisure from the pastime devoted to play and relaxation. In modern culture, the latter meaning of pastime replaces the former. This in turn brings about the transformation of the political realm, as is evident in the waning of politics and the advent of “political” show and play, processes grounded in trivial thought and popular sentiment. Devaluation of serious leisure and liberal education which, according to Aristotle, should be preferred to the teaching of the merely useful and illiberal, leads to the triumph of the aristotelian *banausoi* – the base and the ignoble, the purely “mechanical”. As a result of this cultural trend, one finds creeping conformism and nothing but “specialists without spirit and voluptuaries without heart” in both the academic and public spheres. *Politeia* in its classical meaning has disappeared from the realm of culture, reflecting to a degree the decline of the aristotelian *diagōgē*. Modern politics has to a great extent lost its cultural and ethical core; it finds itself heavily weighed on the side of administrative and economic matters. For this reason the waning of politics appears to be not only the triumph of *paidia* (play) or “*banausic*” thinking; it also means that the government of men is being successfully replaced by economic activity and the administration of things. The classic relationship between culture and politics is essentially blurred and distorted by the above mentioned trends.